

hodočasničkom odredištu, čine samo pet posto od ukupnog broja hodočasnika. No, kvalitativno su mnogo više od pet posto: oni su dominantni nosioci pojave. Ljudi koji hodočaste pješačeći izazivaju velik interes javnosti i privlače - a to dobro znaju i organizatori i administracija hodočašća - brojne hodočasnike koji tik do odredišta stižu automobilima, autobusima i vlakovima. Stoga je isključivo slika pješačkih hodočasničkih povorki prisutna u medijima: svojom upečatljivošću zadovoljava potrebu za čudnovatim, nepoznatim, neobičnim. Radi se, dakle, o oživljavanju, kontinuiranom porastu, djelomice i o modi, ali ne i o suvremenom "boomu" hodočašćenja u smislu jednokratnog kvantitativnog skoka.

Hodočašćenje nije odgovor na neku temeljnu ljudsku, pa ni temeljnu religioznu potrebu. Dokaz s njemačkoga područja: protestanti ne hodočaste; ne hodočaste ni svi katolici. Ono je tradicijski religiozni kulturni obrazac koji ljudima pomaže da lakše podnesu neke egzistencijalne probleme. U tome je smisao hodočašćenja i njegova uloga u okvirima religioznog zadovoljenja potreba nezadovoljenih u današnjoj krnjoj svakodnevnici u kojoj se mnogi osjećaju zamijenjeni strojevima, zauvijek određeni hijerarhijama i institucijama, otuđeni, osuđeni na pasivnost. Hodočasnik se nalazi u mnoštvu, no ima mogućnost inicijative, vlastitog oblikovanja izraza pobožnosti, neposredovanog doživljaja. I trajanje svoga hodočašća čovjek određuje sam (najčešće se radi o jednome danu). S druge strane, kao jedan u mnoštvu, može doživjeti zajedništvo. Odrednice hodočašća su jednostavne: prijeći put, stići na cilj, posjetiti čudotvornu sliku, moliti, pjevati, ispovijediti se, darivati, nabaviti suvenire. I samo nekoliko jednostavnih pravila ponašanja, nipošto strogih. Bez obaveza i očekivanja vezanih uz rad, dom, obitelj, poznanike, mjesto stanovanja, bez činovnika, politike, beskrajne količine informacija kojima nas napadaju masovni mediji, bez dvojbi o "pravome" putu... Rimokatolička vjera, k tome obrazac hodočašća: čovjek zna kako se valja ponašati, zna što može očekivati. Hodočašće postaje koncentrirani privid "života" u kojemu su vrednote neopozive, pravila jasna, a posljedice određenog ponašanja predvidive. Reducirana složenost "stvarnosti" hodočašća

postaje lijek protiv zbiljski potencirane i prijeteće složenosti suvremene svakodnevice. I to je, kao što ovdje prikazano istraživanje pokazuje, jedna od mogućnosti snalaženja u ovome svijetu nebrojenih kulturnih alternativa.

No, u hodočašću kao redukciji zbilje krije se i velika opasnost - opasnost od previđanja bitnih kvalitativnih razlika koje postoje među prijetnjama suvremenoga života. Marija je uvijek pomagala: u bolesti i nesreći, u suši i poplavi, u školi i na vozačkom ispitu. Zašto ne bi pomogla i protiv zagađenja okoline, protiv gladi u Trećem svijetu, protiv atomske bombe? Hodočašće pridonosi pogrešnom i opasnom kontinuitetu poimanja dobrog i lošeg koje zaboravlja da su egzistencijalne prijetnje čovječanstvu stvorili ljudi sami. A upravo zbog tih prijetnji ljudi su i izgubili vjeru u svrsishodnost vlastitog sudjelovanja u političkom sistemu kasnokapitalističko-tehnokratskog društva. Hodočasteći oni djeluju - i to kao pojedinačne osobe: obračaju se nadnaravnome očekujući izliječenje i pomoć. Distancirajući se od tradicionalističko-katoličkog svjetonazora autori ove knjige zaključuju: što će iracionalniji postajati položaj i stanje čovjeka, to će iracionalnija bivati i rješenja kojima teži.

MAJA POVRZANOVIĆ

Potkulture, 2, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1986, 128 str.

U prošlom je broju *Narodne umjetnosti* pozdravljena pojava časopisa *Potkulture* u izdanju Istraživačko-izdavačkog centra SSO Srbije. Drugi broj časopisa pojavio se pod nazivom *Potkulture*, bogatije opremljen, većega formata i opsega. I ovaj broj donosi priloge raznorodnih sadržaja, različitog karaktera i kvalitete. Uredništvo je dosljedno zamisli zbornika čiji ga naziv ne ograničava samo na znanstvene radove niti samo na radove o potkulturi kako su ih definirali teoretičari. Uz prijevode već objavljenih tekstova u ovom se broju *Potkultura* nalazi i nekoliko eseja bogatih dokumentarnim podacima i subjektivnim procjenama elemenata suvremene jugoslavenske svakodnevice, za etnologa zanimljivim i

poticajnim. U drugom su broju časopisa *Potkulture* članci razvrstani u četiri tematske cjeline, koje vjerojatno neće postati obavezne rubrike, ali pridonose preglednosti sadržaja ovog broja, te pojašnjavaju uredničku koncepciju.

U prvoj tematskoj cjelini pod nazivom *Teorija potkulture*, objavljeni su tekstovi Ljube Trifunovića *Potkultura u Jugoslaviji na razmeđu kontrakture i kulture*, (analizira rock kulturu u Jugoslaviji na putu od marginalnog, preko alternativnog, do njezinog današnjeg statusa jednog od dominantnih kulturnih modela s najširoom odrednicom omladinske pop kulture), Mikea Brakea *Potkultura kao analitičko oruđe u sociologiji* (izuzetno vrijedno i često citirano teorijsko poglavlje knjige o sociologiji omladinskih kultura i potkultura objavljene u Velikoj Britaniji 1980, kod nas već prevedeno na slovenski), te esej Bojana Jovanovića *Potkulture i camera obscura* (o odnosu dominantne kulture i omladinskih potkultura).

U cjelini *Istorija potkulture i kontrakture* sa slovenskog su prevedeni radovi Marjana Ogrinca (*Nismo za to da postanemo istorija*) i Andreje Potokar (*Pank u Ljubljani*), o kojima smo pisali u prikazu zbornika *Punk pod Slovenci u Narodnoj umjetnosti* 24. Objavljen je i kratak, ali jasno profiliran napis Svetlane Slapšak *Put za rebetika ili površne napomene o tradicionalnoj gradskoj balkanskoj potkulturi*. Primjerom nedovoljno poznate i do danas u nas nevrjednove rebetske glazbe, autorica upozorava na potrebu etnomuzikološkog i etnološkog istraživanja "starijih gradskih potkultura". Postavlja tezu o subverzivnom potencijalu povijesnih potkultura čije semiotičke mogućnosti odolijevaju tradicionalnim interpretacijama.

Iz stranih su zbornika i časopisa prevedene vrlo kvalitetne kulturološke i sociološke analize nekih potkulturnih sadržaja. Rolf Lindner u tekstu *Pank* na zapadnonjemačkom primjeru objašnjava kako štampa oblikuje punk-rock, te razmatra njegovu komercijalizaciju i političnost. U radu *Komune kontrakture*, Gilbert Zicklin iz sociološke perspektive analizira komune nastale u zapadnoj Evropi u toku šezdesetih i sedamdesetih godina ovoga stoljeća. Ne smatra ih izrazom organiziranog napora s ciljem da razvijaju komunitarne alter-

native, već rezultatom neorganiziranog, anarhičnog odgovora tisuća pojedinaca i grupa koje su vjerovale u mogućnost oblikovanja novog načina života, pri čemu je ta vjera bila temelj kontrakture. (Zicklin se u svome radu poziva na mnoge autore; bilješke su navedene, ali ne i literatura na koju se odnose!) Prevedeni su i tekstovi Tonyja Jeffersona *Kulturni odgovori tedija* i Johna Clarka *Skinhedi i magično oživljavanje zajednice* (i ovdje vrijedi opaska o nenavedenoj literaturi).

Članci pod zajedničkim, etnologu bez sumnje privlačnim naslovom *Svakodnevice*, govore o Jugoslaviji. Božidar Mandić u kratkom napisu *Duh alternative* piše o vlastitom iskustvu alternativnog načina života spominjući i neke druge pojedince i komune koje su na području Jugoslavije živjele ili žive svakodnevicu bitno različitu od suvremenih dominantnih modela svakodnevice. S obzirom na sociološki značaj i etnološku zanimljivost ove teme, šteta je što je ovaj zapisan iskaz ostao površan. Autor bi kao sugovornik u dobro pripremljenom intervjuu vjerojatno kvalitetnije i produbljenije prenio čitaocima *Potkultura* neka od svojih iskustava. Velimir Čurgus Kazimir u literarnom eseju *Između krpe i zlatnog runa* nadahnuto analizirajući fotografije snimljene na beogradskim ulicama, pesimistički progovara o - uvjetno rečeno - potkulturi bijede, suvremenoj, urbanoj, jugoslavenskoj. Iako karakterom posve različit, članak Milana Gačanovića *Analiza sadržaja malih oglasa* opravdano je tiskan neposredno nakon spomenutog eseja. Radi se naime o "doprinosu razumijevanju nekih kretanja u našem društvu od 1944. do 1984. godine", o sociološkoj analizi sadržaja malih oglasa objavljenih u beogradskoj "Politici", a shvaćenih kao pokazatelji tržišta roba i usluga. Tabela i njihovom interpretacijom ukazano je na neka osnovna kretanja u jugoslavenskom društvu kao i na njihove posljedice. Rad je vrijedan metodološki primjer dobro provedene i dobro prezentirane sociološke analize sadržaja.

U tematsku cjelinu o jugoslavenskoj svakodnevici uvršten je i članak Branka Maširevića *Beogradski kafici*. To je odličan esej bogat pronicljivim zapažanjima koji nas izaziva na razmišljanje o tome je li doista točna tvrdnja po kojoj "ljudi čine mjesto". Autor joj

se, problematizirajući mogućnost ljudskog susretanja, primjerom suvremenih kafića suprotstavljaju - i to vrlo energično i sugestivno.

Alternativni umjetnički pokreti naslov je posljednje tematske cjeline drugog broja časopisa *Potkulture*. Unjoj su objavljeni tekstovi Milene Dragičević-Šešić *Alternativni umjetnički izraz(i) - umetnost i potkultura* (autorica postavlja razrađen hipotetički okvir za buduća istraživanja i pledira za dokumentarno-analitičko bavljenje pitanjima jugoslavenskog umjetničkog alternativnog izraza), Ješe Denečević *Gorgona i posle* (o "Gorgoni", grupi likovnih umjetnika i kritičara u razdoblju od 1959. do 1966. u Zagrebu), te Momčila Rajina *Psihodelična umetnost i rock'n'roll* (o pretpostavkama i oblicima grafičkog stila psihodeličke umjetnosti). Prevedena su i poglavlja iz knjige Johna Walkera *Alternativa lepoj umetnosti: frik frizura* i Johna Barnicouta *Hipi poster*.

MAJA POVRZANOVIĆ

Markus Hug, Kultur- und Freizeitpolitik in der Mittelstadt. Zum Beispiel: Universitätsstadt Tübingen. Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen, 65. Band, Tübinger Vereinigung für Volkskunde E.V., Tübingen 1986, 347 str.

Sedamdesetih je godina ovoga stoljeća na polju komunalne kulturne politike i politike slobodnog vremena u SR Njemačkoj planirano mnoštvo reformi; u toku osamdesetih se sve češće čuje kako one nisu ostvarene. Međutim, nema sustavnog praćenja dosadašnjeg razvoja kao ni analiza dubljih razloga komunalnih odluka na polju kulture. Istraživanje Markusa Huga: *Politika kulture i slobodnog vremena u gradu srednje veličine. Na primjer: sveučilišni grad Tübingen*, objavljeno kao 68. svezak serije *Istraživanja Instituta Ludwig Uhland Sveučilišta u Tübingenu*, značajan je pomak takvog stanja. U njemu je na primjeru Tübingena iscrpno prikazano kako su ostvareni pojedini ciljevi reformi na polju kulturne politike u razdoblju od 1970. do 1982, a komunalne su

odluke objašnjene analizom lokalnih grupa i institucija.

Za razliku od mnogih drugih autora koji su pisali o kulturi i slobodnom vremenu, Markus Hug u ovome radu pojmove kulturne politike i politike slobodnog vremena povezuje u jedinstvenu sintagmu "politika kulture i slobodnog vremena" (*Kultur- und Freizeitpolitik*) i tako povezane dosljedno upotrebljava. Ako se naime slobodno vrijeme (*Freizeit*) odredi kao ostvarenje vremena doista slobodnog, vremena samoostvarenja, tada kulturna politika (*Kulturpolitik*) mora prije svega biti obrazovna politika koja umjetnost shvaća kao "socijalni" medij (*"soziablen" Medium*). To znači da ne omogućuje samo pristup umjetničkim djelima, nego potiče individualne i društvene procese učenja. Dakako, politika slobodnog vremena mora biti više od organiziranog bijega iz svijeta rada i pukog oporavka. Cilj je te politike "kulturno slobodno vrijeme" (*"kulturelle Freizeit"*), a ono se može ostvariti tek na temelju organizacione integracije obaju područja. To je pretpostavka njezine društvenopolitičke efikasnosti.

Autor naglašava da su ciljevi reformi izraženi pojmovima poput "sociokulture" (*"Soziokultur"*) i "kulturnog slobodnog vremena" preširoko određeni, pa često izazivaju nesporazume i ne mogu se znanstveno provjeravati. Stoga se odlučio za provjeru kvalitete ostvarenja ciljeva reformi komunalne politike na području kulture i slobodnog vremena koje je nazvao "rast fondova za kulturu i slobodno vrijeme", "kultura svijetu - za sve" i "decentralizacija, prostorno miješanje". Sve te kategorije proizlaze iz diskusija o reformama komunalne politike kulture i slobodnog vremena, a zajedničko im je i to što, između ostalog, uključuju i pojedine aspekte raspodjele resursa. Svako od njih posvećena je po jedna grupa poglavlja (pregledno organiziranih u niz kraćih potpoglavlja), koja donose autorova promišljanja korištenih pojmova, razmatranja problema primjene kvantitativne metodologije u ovom istraživanju, te detaljne prikaze pojedinih jedinica analize. Navedimo, primjera radi, neke jedinice analize iz cjeline o "kulturi svijetu - za sve": starci, stranci, kulturne ustanove "za sve" i "od kulture udaljeni" slojevi, galerija, knjižnica, muzička škola, uvažavanje "alterna-